

LEVNADSSTANDARDEN
OCH REKLAMEN
EFTER KRIGET

Fyra föredrag vid
STOCKHOLMS REKLAMFÖRENINGENS
25 - ÅRSJUBILEUM

P. A. Norstedt & Söners Förlag
Stockholm

LEVNADSSTANDARDENS HÖJNING SOM MÅLSÄTTNING FÖR NÄRINGS- LIVET

av chefen för Industriens Utredningsinstitut
docent *Ingvar Svennilson*.

Enligt tillgängliga undersökningar rörande nationalinkomst och konsumtion har konsumtionsvolymen per konsumtionsenhet under perioden 1860—1940 mer än fyrdubblats och under den hälften så långa perioden 1900—1940 mer än fördubblats. Som mått på ekonomiska förändringar te sig ju dessa tal närmast astronomiska. Man skulle knappast bli mera imponerad om man finge veta, att konsumtionen under de senaste 80 åren femdubblats, och knappast mindre imponerad av en tredubbling. Genomgripande förändringar ha samtidigt ägt rum i konsumtionens inriktning och jämförelsens innebörd framstår därför som i hög grad tveklaktig. De anförda siffrorna säga oss därför egentligen endast, att det under industrialiseringsskedet ägt rum en verkligt revolutionerande förändring av levnadsstandard. De mera tillförlitliga uppgifterna från det näraliggande 1930-talet visa,

Levnadsstandardens höjning

att standardstegringen fortsatt i ungefär samma snabba takt ända fram till krigsutbrottet.

Det paradoxala är, att dessa storartade framsteg kommo till stånd inom ett ekonomiskt system, som icke genom en målmedveten näringspolitik var inriktad på att uppnå sådana resultat. Visserligen blev socialpolitiken av allt större betydelse för den allmänna levnadsstandard och konsumentkooperativ verksamhet bildade ett växande inslag i näringslivet. Men detta dominerades under hela förkrigstiden av företag i enskild ägo, vilkas verksamhet främst bestämdes av den grundläggande spelregeln, att uppnå en så stor vinst som möjligt. Den allmänna förbättringen av levnadsstandard har i detta system varit en biprodukt, ehuru den nu för oss ter sig som ett huvudresultat.

Förklaringen till att man i längden uppnått något, som man icke direkt strävat efter, är ju enkel. Företagens möjlighet att göra vinster beror på företagsledarens förmåga att finna nya kombinationer vare sig i form av förbättrad produktionsteknik, nya varor eller billigare distributionsvägar. Resultatet av dessa strävanden är näringslivets effektivisering och utveckling mot nya områden. Ett symptom på att en snabb utveckling i riktning mot höjd effektivitet ägt rum är tillväxten av produktmängden i förhållande till arbetsinsatsen. Inom industrien har under de senaste årtiondena produktionsvolymen per arbetstimme växt med 3 % om året eller ungefär med $\frac{1}{3}$ enbart under 1930-talet.

Det säger sig självt, att endast en sådan effektivisering kan möjliggöra en höjning av levnadsstandard på längre sikt. Men för att resultatet skall komma alla till del

måste arbetslöner respektive produktpriser anpassas efter de framsteg, som göras inom produktion och distribution.

Strävandena efter vinst böra i och för sig tendera att leda till höga priser och motsvarande vinstmarginaler. De välkända korrektiven mot sådana tendenser inom ett fritt näringsliv heta som bekant konsumenternas reaktion för höga priser respektive konkurrens mellan olika företag. Tyvärr måste man konstatera, att konkurrensen icke alltid varit tillräckligt stark, utan att förutsättningarna för monopolistisk prisbildning i viss utsträckning ha förelagat. Flera faktorer tendera dock att begränsa prisstegrande verkningar av monopolbildningar: 1) Även ett monopol strävar ju efter att sänka kostnaden. I samma mån sänkes i regel det pris, som ger största vinst. 2) Monopolbildningar i form av storföretag ha i regel genomfört en stark effektivisering både av produktion och distribution. 3) Monopolställningen är alltid relativ. Även om en konkurrerande produktion ej föreligger för samma varuslag, möter i regel en konkurrens från närstående produkter. Olika byggnadsmaterial tävla exempelvis med varandra. Olika varaktiga konsumtionsvaror tävla på liknande sätt om konsumenternas efterfrågan. Konkurrens föreligger vidare ofta som ett potentiellt hot. Karteller kunna upplösas på kort sikt, liksom nya konkurrenter kunna lockas att framträda av alltför höga priser. Hänsyn tages slutligen i växande grad till den näringspolitiska opinionen. — Av dessa skäl ha monopol-tendenserna aldrig utövat ett återhållande inflytande på standardstegringen, som varit av större betydelse i förhållande till den med industrialismen följande standardstegringen.

Förnekas kan dock icke, att den största risken för en motsättning mellan kravet på en höjd levnadsstandard och företagens intresse uppstår, när marknaden är trög-rörlig på grund av sammanslutningar eller andra institutionella förhållanden. Ett sådant läge kan i vissa fall hindra en effektivisering av produktionen. Vad som i en sådan situation kräves, är antingen att sammanslutningen tar itu med branschens gemensamma effektiviseringsproblem eller att en djärvare och mera hänsynslös konkurrens sätter in, som leder till att föråldrade produktions- och distributionsformer slås ut. Sådant händer ju ständigt i näringslivet. Kooperationens insats som konkurrent har ju särskilt uppmärksamats. Men liknande insatser göras av enskilda företag, även om detta icke ägnas lika stor publicitet. Det är dock ej osannolikt, att trögrörligheten på vissa områden har ökat under kriget i samband med de ingripande regleringarna av näringslivet. Därför bli sammanslutningarnas gemensamma strävanden respektive en intensifiering av konkurrensen mycket angelägna uppgifter, när det gäller att få till stånd en snabb höjning av levnadsstandard efter kriget.

Det resultat i form av standardhöjning, som uppnåddes före kriget, ger anledning hoppas, att ett näringsliv med i huvudsak den struktur, som vi hittills haft, skall bli i stånd att lösa det problem, som även efter kriget kommer att framstå som ett av de viktigaste, nämligen att snabbt höja levnadsstandard. Men därför fordras givetvis att företagen visa förmåga att anpassa sig efter de allmänna ekonomiska utvecklingstendenser, som då komma att framträda.

De resultat, som näringslivet uppnådde före kriget, berodde givetvis i hög grad av de allmänna ekonomiska förutsättningarna. Det enskilda företaget var insatt i ett konjunktursammanhang, som möjliggjorde och befrämjade ett allmänt framåtskridande.

Bakgrunden till de enskilda företagens insatser före kriget var ett näringsliv med en starkt expansiv tendens på längre sikt. Från tid till annan inträdde kriser. Men dessa bildade endast kortare avbrott i en serie av högkonjunkturer, som ledde fram till ständigt högre nivåer för inkomster och levnadsstandard.

Även när man ser på dessa allmänna konjunktursammanhang framstår höjning av levnadsstandarderna mera som ett resultat och mindre som en drivande kraft i utvecklingen. Konjunkturuppsvingen hade för vårt lands del ofta sin tyngdpunkt på exportområdet. Stegringen av konsumtionen hade då karaktären av en sekundär följdöreteelse. Andra grundläggande expansionsfaktorer voro under olika tider järnvägsbyggandet, genombrott för nya råvaror och upptagande av produktion inom landet som ersättning för tidigare import. När konsumtionsutvecklingen framträdde som grundläggande drivkraft för det ekonomiska framåtskridandet, sammanhänge detta främst med befolkningsutvecklingen.

Icke minst under 1930-talet var detta förhållande utpräglat. De produktiva och hushållsbildande åldrarna tillväxte då mycket snabbt. Parallellt därmed skedde en utveckling av stadsnäringarna. De primära orsakerna voro därvid bl. a. upptagandet av nya industrier i konkurrens med tidigare import, en fortsatt industrialisering av hemarbetet samt bilismens framträngande. Denna in-

dustriella utveckling medförde en invandring till städer och andra industriorter, som drogo till sig de stora befolkningstillskotten. Som sekundära verkningar i denna utveckling uppstod behov av nya bostäder, motsvarande trafikleder och andra kommunala anläggningar samt serviceindustrier för den nya stadsbefolkningen. Denna sekundära produktion krävde i sin tur nytt folk och därigenom ökades ytterligare invandringen. Enbart under detta årtionde fördubblades i runt tal bostadsbyggandet, vilket även betydde, att denna näringsgren i runt tal fördubblade sitt behov av arbetskraft. — Det behövs inga noggrannare prognoser för att klargöra, att en sådan utveckling icke kan fortsätta i samma takt någon längre tid. Skulle det ske, måste hela det svenska folket så småningom taga anställning som portvakter. — Väsentligt för ett bedömande av den utveckling, som kan bli möjlig på detta område i framtiden, är att tillväxten av bostadsbyggandet i alldeles övervägande grad svarade mot ett tillskott av nya hushåll, som i sin helhet tillfördes städer och tätorter.

Enbart under 1930-talet ökades befolkningen i stadsnäringarna i produktiv ålder med $\frac{1}{2}$ miljon eller med $\frac{1}{6}$ av sin storlek vid årtiondets början. Hälften av detta tillskott uppstod genom överflyttning från jordbruket. Den utvandrade landsbygdsbefolkningen anpassade snabbt sin konsumtion efter stadsvanor. Enbart därigenom bör konsumtionen ha ökats med flera hundra miljoner kronor. Andra hälften av tillskottet till stadsnäringarna framkom genom den naturliga tillväxten av stadsnäringarnas befolkning.

Befolkningsutvecklingen bildade sålunda underlag för en snabb industrialiserings- och urbaniseringsprocess. Med industrialiseringen som kärna fick denna process på sätt som nyss antytts, ett kumulativt förlopp. Genom urbaniseringen sattes stora krafter i rörelse, icke minst i form av en omfattande byggnads- och anläggningsverksamhet. Denna blev i sin tur en grundläggande drivkraft i den ekonomiska expansionen. — Den standardstegring, som samtidigt ägde rum, framstår i detta sammanhang i väsentlig mån som en sekundär företeelse långt fram i orsakskedjan.

Av olika skäl får man räkna med att standardhöjningen efter kriget i långt högre grad än tidigare kommer att stå i centrum för näringspolitiken. För det första har man anledning räkna med en betydande otålighet hos konsumenterna efter kriget att snabbt få sitt behov av en höjd standard tillfredsställt. Viktigare är emellertid, att standardhöjningen ur expansionssynpunkt måste tillmätas en mera central ställning än tidigare.

Anledningen är främst tendenserna hos befolkningsutvecklingen. Den produktiva befolkningen upphör praktiskt taget att växa. Överflyttningen från jordbruket, som tidigare möjliggjordes genom en tillväxt av jordbruksbefolkningen, blir i alldeles övervägande grad beroende av takten i jordbrukets mekanisering. Även om den nuvarande relativt snabba rationaliseringstakten inom jordbruket, som möjliggjort en minskning av jordbrukets arbetskraft med omkring 1 % om året, kan upprätthållas efter kriget, kommer tillväxten av stadsnäringarnas befolkning att nedgå till ungefär $\frac{1}{3}$ i jämförelse med år-

tionerna närmast före kriget. Industrialiserings- och urbaniseringsprocessen måste sålunda med nödvändighet förlångsammas. Någon avgörande ändring av denna utvecklingstendens kan knappast väntas åstadkommas därigenom, att kvinnorna i större utsträckning än tidigare skulle uppträda på arbetsmarknaden utanför hemmen.

Befolkningsutvecklingen måste få särskilt utpräglade verkningar på bostadsbyggandet; om detta endast skulle inriktas på att förse tillskottet av nya hushåll med bostäder, skulle denna del av byggnadsverksamheten under de närmaste årtionena sjunka ner mot noll. Denna tendens står ju i skarpaste kontrast mot utvecklingen på 1930-talet. Inflyttningen till städer och tätorter kan i viss grad beräknas hålla bostadsbyggandet uppe. Men begränsningen i denna invandring måste medföra en sänkning av volymen. Liknande verkningar komma att göra sig gällande på andra områden. Utvecklingen kan sålunda ej i samma grad som tidigare ske på bredden, d. v. s. i riktning mot ökad folkmängd, större städer och tätorter med i motsvarande grad ökade behov av bostäder m. m. Som alternativ erbjuder sig i stället en utveckling mot högre standard för en i högre grad än tidigare stationär befolkning.

Dessa tendenser skapa helt nya problem såväl för den allmänna näringspolitiken som för det enskilda företaget. Ett huvudproblem blir: Kan den ekonomiska utvecklingen, som tidigare byggde på en växande befolkning och en snabb urbanisering, fortskrida i samma takt som tidigare med mera höggradig inriktning på standardhöjning? Och: Vilken möjlighet har näringslivet att bidra till en sådan utveckling?

Det kunde synas som om utvecklingsproblemet under dessa nya förutsättningar vore lika enkelt eller i varje fall icke väsentligt svårare än under en epok, då det gällde att tillfredsställa de nya behov, som framtråda genom tillskott av nya konsumenter. Det skulle endast fordras en utveckling av produktion och distribution i en ny riktning. Sannolikt är dock, att förskjutningarna i näringslivets struktur bli mera ingripande i ett standardhöjande än i ett växande samhälle. I det sistnämnda fortsätta alla behov att växa och det är därför mera sällsynt, att några produktionsområden gå tillbaka; expansionen är relativt allmän. Det ligger i sakens natur att i ett utpräglat standardhöjande samhälle däremot ständiga förskjutningar äga rum i konsumtionens och därmed i produktionens sammansättning. Ett flertal industrier för tillfredsställande av grundläggande behov måste väntas stagnera, medan ständigt nya produktionsområden tilldraga sig intresse, i den tur de aktualiseras under standardstegringen. Det kommer därför sannolikt att krävas mera smidighet hos näringslivet i dess anpassning efter utvecklingens krav. För flera industrier än tidigare kommer att uppstå problemet att effektivisera vid stagnerad eller vikande produktionsnivå, vilket alltid är svårare än i en snabbt växande industri. Det gäller vidare för näringslivet att snabbt anpassa sig efter standardstegringen med nya varor samt nya produktions- och distributionsmetoder.

Ur denna synpunkt är det tydligt, att näringslivet efter kriget behöver en långt bättre orientering om de ekonomiska utvecklingstendenserna än tidigare. Det blir icke endast behov av en ingående konjunkturanalys utan även

av strukturundersökningar, som följa förändringarna i marknadsläget.

Ett allvarigare problem i ett standardhöjande samhälle är emellertid, hur expansionen skall kunna hållas i gång. I det växande samhället före kriget bildade ju den kombinerade industrialiserings- och urbaniseringsprocess, som ovan skisserats, ett pålitligt urverk som ständigt drev fram en ny expansion. Konjunkturmässigt var därvid de tunga investeringarna i bostäder och andra anläggningar av utslagsgivande betydelse. Utvecklingen före kriget erbjuder dock exempel på, hur även en standardhöjning kan bilda drivkraften i den ekonomiska utvecklingen. Bilismen krävde nya fabriker, nya vägar och möjliggjorde i viss utsträckning en ny lokalisering av bostäderna och blev därigenom en drivkraft för den ekonomiska utvecklingen. I princip är sålunda en expansion mycket väl tänkbar på basis av en standardhöjning. Men i jämförelse med det snabbt växande samhället kommer expansionen icke att få samma automatiska karaktär. Man kommer icke att få utvecklingen gratis. Det kommer tvärtom att krävas ett mycket intensivt utvecklingsarbete, om expansionen icke skall avstanna.

Receptet för en gynnsam utveckling är i princip enkelt men i praktiken svårt att förverkliga. Det gäller för näringslivet att få fram nya varor, som ligga i linje med utvecklingen. Det gäller vidare att få fram dessa nya varor och framför allt de gamla, som dock alltid bilda majoriteten, till så låga priser, att de kunna spridas i större skala i breda befolkningslager.

Det är lätt att peka på vissa områden, som under dessa

strävanden kunna väntas bli av strategisk vikt, nämligen i främsta rummet bostäder, varaktiga konsumtionsvaror såsom inventarier m. m. Dessa områden ligga i linje med de behov, som aktualiseras vid en standardhöjning. De ha vidare karaktären av kapitalinvesteringar, vilket ur expansionssynpunkt är av väsentlig betydelse. För att belysa dessa områdens betydelse för den industriella sysselsättningen kan nämnas, att de före kriget beräknats sysselsätta 28 % av industriens arbetskraft.

Beträffande bostadsbyggandet framgår det av den tidigare skildrade utvecklingen, att dess volym endast kan hållas uppe, om en snabb standardhöjning kommer till stånd. En sådan utveckling kan tänkas påskyndad genom socialpolitiska åtgärder. På längre sikt bör dock samma resultat kunna uppnås genom ett förbilligande av bostadsproduktionen. Den viktigaste utvecklingslinjen blir därvid utan tvivel en fortsatt industrialisering genom tillverkning av fabriksfärdiga delar. Kan genom sådana och andra framsteg en kostnadsreduktion med $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{3}$ genomföras, skulle en familjebostad om 3 à 4 rum komma att ligga inom räckhåll för breda samhällslager.

Övriga varaktiga konsumtionsvaror bilda ur flera synpunkter en relativt enhetlig grupp:

1. Erfarenheten visar, att konsumtionen av sådana varor är starkt känslig för inkomstökningar. Vid stigande inkomst ägnas en växande andel av inkomsterna åt utgifter av detta slag. Efterfrågans inkomstelasticitet — för att uttrycka saken på ekonomiskt fackspråk — är större än ett och ofta större än två.

2. Även reaktionen för prisändringar kan antagas i regel vara relativt stor. Inkomstpyramiden är ju mycket smal i sin topp och breddar sig sedan lökformigt vid lägre inkomster. Bredden hos de högre av de bredare skikten kan efter kriget väntas bli större än tidigare, om den inkomstutjämnande politiken fullföljes. Jordbruksbefolkningen kan bland annat väntas fortsätta sin framryckning mot högre skikt inom inkomstpyramiden. Det är därför sannolikt att en prissänkning, som öppnar en marknad i lägre inkomstklasser, skall leda till en mycket betydande ökning av efterfrågan. Det finns därför anledning räkna med, att en målmedveten lågprispolitik skall kunna leda till betydande framgångar.

Just vad gäller varaktiga konsumtionsvaror tillmätas dock kvaliteten en mycket stor betydelse i jämförelse med prisets höjd. Kunden föredrar ofta en dyrare kvalitet, även om den endast är obetydligt bättre. Men reaktionen för prissänkningen beror i hög grad på, hur prissförändringarna ske, och hur försäljningen och propagandan skötes.

3. I regel torde varor av detta slag förbilligas i hög grad vid produktion i långa serier. För att en sådan förbilligad produktion skall komma till stånd, fordras dock ett risktagande från företagens sida i den formen, att de satsa på avsättning i stor skala och sätta priset därefter. Denna form av risktagande blir av den allra största betydelse under de förutsättningar för den ekonomiska utvecklingen, som kommer att gälla efter kriget.

4. Just beträffande varor av detta slag torde svårigheterna ofta vara särskilt stora att få en prissänkning

att slå igenom ända till konsumenten. Försäljningsorganisationen för sådana varor är ofta så starkt utbyggd, att den kräver relativt stora marginaler. Den kännetecknas vidare ofta av en stelhet i sin uppbyggnad och sina reaktioner, som binder produktionen, samt förhindrar en rationalisering av denna i riktning mot specialisering, begränsning av varutypens antal, serietillverkning och en därigenom möjliggjord säsongutjämning. Att söka förändra distributionsapparaten ter sig i regel för producenten som ett riskabelt företag. Man vet hur den existerande organisationen verkar, men ej hur en radikal omläggning skulle utfalla. Bryter man gamla förbindelser, riskerar man kanske att bli helt utslagen från marknaden. En annan viktig form av risktagande efter kriget blir därför att våga genomföra en omläggning av distributionsapparaten. Sådana risker måste säkerligen tagas, om näringslivet skall kunna uppnå de resultat, som man väntar av det. I första hand bör man givetvis eftersträva att få till stånd erforderliga omläggningar i samverkan mellan produktion och distribution.

5. I denna församling behöver knappast beröras den betydelse, som på dessa varuområden måste tillmätas den upplysande och vägledande propagandan. När det gäller att få till stånd en höjning av standarden, får denna propaganda mycket viktiga uppgifter att fylla. Den kan uppfostra konsumenterna, få dem att inse de nya varornas betydelse samt — kanske framför allt — lära dem att förstå, att en vara kan vara bra, även om den är billig. Propagandan kan vidare etablera en direkt kontakt mellan produktion och konsumtion. Den kan exempelvis hos konsumenten skapa ett stöd för en stan-

andardisering av varutyperna, som utan ett sådant stöd icke kan genomföras. Den kan vidare vägleda distributionsapparaten och befrämja dess samordning med produktionen.

Vill man försöka sätta standardhöjningen i centrum för den ekonomiska utvecklingen, resa sig sålunda en rad mycket svårlösta problem. Det gäller här forskning, konstruktionsarbete, en bättre organisation av tillverkning och försäljning samt en ändamålsenlig propaganda. Sådant arbete är ju ständigt i gång, men det är viktigt för näringslivet att göra klart för sig, att man på detta område ställs inför större och i varje fall nya uppgifter efter kriget.

De utvecklingstendenser, som komma att dominera efterkrigstiden, komma givetvis att ställa såväl den ekonomiska politiken som näringslivet inför en rad andra problem än dem, som här berörts. De synpunkter, som här framlagts, torde emellertid höra till de mest väsentliga, om man från näringslivets sida vill inrikta sig på att genom egna insatser skapa underlag för en fortsatt expansion i riktning mot en standardhöjning. Det bör för näringslivet vara en angelägen uppgift att ställa upp till ädel tävlan om att lösa efterkrigstidens utvecklingsproblem, som eljest kunna komma att aktualisera statliga åtgärder. Man kan från näringslivets sida göra detta i medvetande om, att den väg, som näringslivet har att gå, i längden är den enda framkomliga, nämligen den, som leder till en effektivisering av tillverkning och försäljning och, som en följd därav, ett förbilligande av konsumtionen.

Ett föredrag som detta kräver till slut en allmän reservation: Våra möjligheter att höja standarden bero i hög grad av utvecklingen ute i världen. Blir den ogynnsam, får näringspolitikens målsättning kanske begränsas till ett försvar av den standard, som vi uppnått. Men även under en sådan defensiv blir näringslivets uppgifter av samma slag, som under de mera gynnsamma förhållanden, vi trots allt hoppas på.

SAMHÄLLETS KRAV PÅ DISTRIBUTIONSAPPARATEN

av chefen för Affärsekonomiska Forskningsinstitutet
docent *Sune Carlson*

1. *Efterkrigstidens varudistribution.*

Om man i dag ser tillbaka på mellankrigsperioden, och på vad som då skedde på varudistributionens område, så frapperas man av det dynamiska i tiden. Denna tidsperiod av vår ekonomiska historia karakteriserades av stora förändringar, av en kraftig industrialisering och urbanisering av samhället, av en revolution på transportväsendets område i samband med bilismens och av en levnadsstandard för de bredare lagren av befolkningen, som översteg allt man tidigare varit med om. Detta lämnade icke distributionsapparaten oberörd. Vi kunde under 1920- och 30-talen lägga märke till omfattande förändringar inom de äldre distributionsmetoderna, och vi blevo vittne till helt nya distributionssätt och distributionsorgan. Inom industrien märktes främst tillkomsten av märkesvaror och intensiva försök att medelst en omfattande reklam nå direkt kontakt med marknaden. På detaljhandelns område uppträdde nya organisationsty-